Állatszimbólumok Sextus Placitus De medicamentis ex animalibus libri*jében*

DOI: https://doi.org/10.14232/animalia.2025.1.1

BRÁNYA Krisztina

Szegedi Tudományegyetem

ORCID azonosító: 0009-0008-6957-0665

Gyógyító kenőcsök, talizmánok, főzetek és egyéb szerek elkészítéséhez már az ókorban használtak különböző állatokból származó alapanyagokat. Az állatszimbolika ennek értelmében hatással lehetett arra, hogy mely állatot milyen betegségek gyógyítására használták. Jelen tanulmány egy Kr.u. 4. századi szerző, Sextus Placitus *De medicamentis ex animalibus libri* című munkáját veszi alapul. A kutatás célja, hogy felfedje, az alapvetőn recepteket tartalmazó szöveget az egyes állatokhoz kapcsolódó szimbolika befolyásolhatta-e és ha igen, akkor a hatás milyen mértéket öltött.

Kulcsszavak: Sextus Placitus, szimbólumok, gyógyszerek, állati eredetű alapanyagok

Sextus Placitus *De medicamentis*e

A Kr. u. 4. században élő és alkotó, Sextus Placitus Papyriensis egyetlen fennmaradt munkája a *De medicamentis ex animalibus libri* címet viselő orvostudományi mű, amelyben különböző orvosságok elkészítési módjait olvashatjuk.[1] A mű legfőbb mintája-

[1] A mű teljes egészében négy nyomtatott változatban maradt ránk. Az 1538-as kiadás a legrövidebb verziót tartalmazza. Az egy évvel későbbi 1539-es kiadásban egy bizonyos Gabriel Humelberg német orvos latin nyelvű kommentárral látta el a művet; ebben az 1538-ashoz képest több kiegészítés található, valamint a szöveg fogalmazásmódja is kisebb változásokat mutat. A szöveg harmadik változata 1720 és 1728 között készült, szövegét tekintve a Humelberg-féle kiadást követi, viszont több helyen magyarázattal, illetve pontosítással látja el azt. Végül a negyedik szövegváltozat 1788-ból származik: ebben a kiadásban a harmadik, ömlesztett szövegű verzió tisztázata található. A *De medicamentis ex animalibus libri* szövegével való további foglalkozás során a rendelkezésünkre álló négy szövegváltozat egymáshoz való viszonyát, a szövegben történő változások mennyiségét és fajtáit, a kiegészítések eredetét és relevanciáját párhuzamos összehasonlítás, irodalomkritikai szempontok, valamint nyelvtani változások tekintetében veszem figyelembe.

ként, idősebb Plinius *Naturalis Historiá*ja tekinthető, azonban amíg Plinius monumentális művében a bőséges növényi eredetű gyógyszerek leírása mellett mindössze négy könyvet szán az állatokból és emberekből kinyerhető orvosságokra, addig Placitus, ahogy műve címéből is kitűnik, csak az orvosságok ezen fajtájával foglalkozik. A *De medicamentis ex animalibus libri* bár jóval rövidebb Plinius nagy enciklopédiájánál, pontosan e tulajdonságnak köszönheti, hogy egyszerűen használható és könnyen átlátható. Ez a pozitív tulajdonság valószínűleg hozzájárult a szöveg fennmaradásához, még annak ellenére is, hogy a szerzősége vitatott volt, hiszen írójáról semmilyen információ nem áll a rendelkezésünkre. Azonban a kor viszonyaihoz mért pontosságát és a mű tartalmi információit figyelembe véve, Sextus Placitus vagy maga is praktizáló orvos volt, vagy olyan tudós ember, aki jártas volt saját korának orvostudományi irodalmában.

Placitus műve, felépítése tekintetében, a *Naturalis Historiá*t veszi alapul, elrendezése pedig szorosan követi Plinius művének zoológiával foglalkozó, a VIII-XI., és az állatokból készíthető orvosságokkal foglalkozó, a XXVIII-XXXII. könyveknek a felosztását, amennyiben az enciklopédiához hasonlóan az orvosságok leírását eredetük szerint csoportosítja. Fontos különbség azonban, hogy míg Placitus művében csak a szárazföldi lényekkel és madarakkal foglalkozik, a példájául szolgáló Plinius a vízi élőlényekből és a kétéltű állatokból származó gyógyszereket is bemutatja.

Sextus Placitus összesen harminc fajta állatról ír, a legtöbb állat esetében a hím és a nőstény nincs elkülönítve, mint például a *De lupo* (A farkasról) vagy a *De leone* (Az oroszlánról). Azonban olyan esetekkel is találkozunk, ahol bár a címben elkülöníti az állatok hímjét és nőstényét, mégis egy bekezdésben tárgyalja őket, ilyenek például a *De urso et ursa* (A hím és a nőstény medvéről) vagy a *De asino et asina* (A hím és a nőstény szamárról) című részek. A mű egészében egy állat van, akinek a nőstényét és a hímjét külön fejezetben tárgyalja, ez pedig nem más, mint a baromfi, aki a *De gallo* (A kakasról) és a *De gallina* (A tyúkról) címmel szerepel. Felosztás tekintetében különleges helyzetben van a kecske, mivel két fejezetet is kap, egyet a vad fajtája, *De capra sylvatica* (A vadkecskéről) és egyet a háziasított fajtája, *De capro* (A kecskéről) címmel.

Pliniusszal ellentétben Sextus Placitus nem helyezi narratívába a recepteket, hanem egymás után számozással ellátva közli azokat. A gyógyszerek hatékonyságát illetően semmilyen megjegyzést sem kapunk az írótól, csak a hasznukat és hatékonyságukat kiemelő partikulákat használ. Leírásuk általában fél mondattól, kettő esetleg három mondatig terjed, tömör és lényegre törő fogalmazásmóddal. A gyógyszerek legtöbbjénél tőmondatokkal találkozunk, amelyek néhol nehézkessé teszik az értelmezést. Ezen tulajdonsága azonban párhuzamot mutat az általános értelemben vett receptkönyvekkel, különös tekintettel arra a tényre, hogy bizonyos esetekben még a gyógyszer elkészítéséhez szükséges hozzávalókat is pontos mértékegységekkel ellátva közli a szerző. Ebből is látszik, hogy a mű valószínűleg használatra és nem feltétlenül irodalmi céllal készült, viszont mint ilyen, nem tudunk következtetést levonni arra vonatkozólag, vajon Placitus maga mennyire találta az egyes orvosságokat hatékonynak.

Szimbólumok kialakulása

Annak érdekében, hogy megértsük, hogyan mutatkoznak meg a szimbólumok Sextus Placitus művében, fontos említést tenni azok kialakulásáról. A szimbólumok egyértelműen olyan asszociációkból alakultak ki, amelyek jelentése egy adott népcsoport körében megszilárdult. Legyen ez a népcsoport egy adott földrajzi területen élő emberek csoportja, egy adott nyelvet beszélő emberek csoportja, vagy a föld egésze. Az minden esetre tagadhatatlan, hogy az emberi fejlődés szerves részét képezi a szimbólumok ki- és átalakítása (JONES 1918: 181–182).

Ezért nem is csoda, hogy a pszichológusok körében már régóta kutatások részét képezi az emberi elme asszociációkkal és szimbólumokkal való kapcsolata. Többek között olyan kérdésekre keresnek választ mint, „Hogyan alakítja ki az ember a szimbólumokat?”; „A szimbólumok felismerésének képessége tanult, vagy öröklött tulajdonság?”; „Az ember maga alakítja ki a szimbólumokat, vagy esetleg van-e olyan közös tudattér, amiből dolgozik?”. Ez utóbbi kérdés, tulajdonképpen az archetipikus gondolkodás kutatására fókuszál. Annak érdekében, hogy bebizonyítsák, vannak-e az

embernek archetipikus emlékei, két egymástól távoleső népcsoporton végzett kutatás is készült. Egy az ezerkilencszázas évek végén Ausztráliában és egy a kétezres években Németország és Svájc területén. A kísérletekben orvosegyetemek pszichológia szakos hallgatóit vizsgálták. A kutatás pedig mind a két esetben hasonló eredményeket hozott: bizonyossá vált, hogy van egy olyan tudásanyag az ember birtokában, amellyel felismeri a szimbólumokat, pontos jelentésük meghatározása azonban egy tanulási folyamat eredménye (SOTIROVA–KOHLI et al. 2013: 541–561).

Bár a két kutatás eredményei tagadhatatlanok, a szimbólumokkal való foglalkozás esetében azonban fontos szem előtt tartani, mennyi tényező befolyásolja azt, hogy felismerünk-e egy szimbólumot. A kettőezres években történt felmérések végzői is kiemelik, hogy a vizsgált csoportok csak egy szűk réteget reprezentálnak és a kutatást a továbbiakban ki kell terjeszteni más csoportokra is (SOTIROVA-KOHLI et al. 2013: 558). Továbbá azt is figyelembe kell venni, hogy ha a szimbólum egy szó, akkor az a szó jelentésében eltérést mutat szó szerinti jelentésével. Ezen felül egy szimbólumnak több jelentése is lehet, azt pedig nem lehet biztosra venni, hogy a vizsgált személy pont arra a jelentésre gondol, amelyre a vizsgáló (FADEE 2011: 20).

A szimbólumok felismerésének képessége függ ezen kívül még az emberek korától, műveltségétől és attól, hogy bizonyos szimbólumok mennyire vannak jelen mindennapjaikban. Ha pedig ugyanezt a kapcsolatot a múltra vonatkoztatjuk, azt sem szabad elfelejteni, hogy a szimbólumok történelmi korokkal, a társadalmak felépítésével, és az egyes emberek társadalmi helyzetével párhuzamosan változhattak és változnak is (KAPITÁNY és KAPITÁNY 2016: 4).

A tanulmányom szempontjából fontos körülmény, hogy még az ezerkilencszázas évek elején is voltak a világon olyan területek, ahol a modern orvostudománnyal szemben eredményesebbnek találták a tradicionális, olykor szimbólumok alapján történő gyógyítást. Ebben az esetben azonban azt is meg kell említeni, hogy az ilyen gyógymódok hatékonyságát általában nagyobb mértékben befolyásolja a betegek és az orvos szimbólumokba vetett hite, mint maga a gyógymód (BOURDILLON 1989: 29–44). Tanulmányomban a modern állatszimbólumok felismerésére teszek kísérletet

Sextus Placitus művében, annak tudatában, hogy a ma ismert és használt szimbólumok tekintélyes része létezett már az ókorban. Továbbá érdemes a korabeli értelmezés és mai jelentés közötti hasonlóságok vagy éppen eltérések figyelembevétele is, ami művelődéstörténeti szempontból nem elhanyagolható eredményeket hozhat.

Szimbólumok Sextus Placitusnál

A szimbólumok kérdésére való rövid utalás után most áttérnék Sextus Placitus *De medicamentis ex animalibus libri*jének elemzésére, három fő kérdésre fókuszálva. Az első kérdés: vannak-e utalások a műben állatszimbólumokra? A második: van-e kapcsolat az állatszimbólumok és a mű által említett betegségek között? A kérdést egy konkrét eseten keresztül illusztrálom. A róka a ravaszság szimbóluma. Erre az esetre lefordítva a kérdés már úgy hangzik, hogy: használja-e az író a róka bármely részét a fejjel mint a ravaszság központjával kapcsolatba hozható betegségek gyógyítására? A harmadik fő kérdés pedig az előzőnek úgymond fordítottja: van-e kapcsolat az állatokból felhasznált testrészek és a szimbólumok között? Visszatérve a róka példájára: „Használja-e az író a róka fejét vagy agyát, mint a ravaszság központját bármilyen betegség gyógyítására?" A tanulmány illusztrációi Placitus művének rövidített, miniatúrákkal díszített változatából származnak, amelyet Angliában, a Bury St Edmonds apátságban, a 11. század végén készítettek, és más kéziratokkal egybefűzve maradt fenn.[2]

A *De medicamentis ex animalibus libri*ben nem találkozunk egyértelmű szimbólumokkal, természetesen nem is ez a mű célkitűzése. Az egész állatos receptgyűjteményben csak egyetlen olyan szöveghelyet tudunk felhozni példának, ahol szövegszerűen valószínűsíthető a szimbólum használata. A szarvasból származó gyógyszerek leírásánál Placitus a következő receptet közli:

[2] A kódex könyvtári adata: University of Oxford, Bodleian Libraries, MS. Bodl. 130, ff. 76–95.

> 19. Az a kő, amely a szarvastehén hüvelyében vagy gyomrában található, varázserejű. Használ a terhes nőnek, hogy a magzatot könnyen kihordja, mert mint tudjuk, ez az állat nagyon gyors, és mégsem vetél el: ugyanígy köztudott, hogy ha a nő a szarvasünő hüvelyében vagy szívében talált csontocskákat hordja magával, akkor az ugyanazt a hatást fejti ki. (PLACITUS 1788: 7)[3]

Ebben a receptben a szerző egy, a szarvastehén méhéből vagy gyomrából származó követ ajánl a terhes nőknek a vetélés megelőzésére (1. kép). Esetünkben a szimbólumok szempontjából a fontos rész a következő: „Mert mint tudjuk, ez az állat nagyon gyors és mégsem vetél el" (PLACITUS 1788: 7). A gyorsaság és ezzel kapcsolatban a futás kemény fizikai megerőltetést jelent, ami egy terhesség esetében könnyűszerrel vezethet vetéléshez. Így a hasonlót a hasonlóval elvén alapozva, ha terhes nő magánál tartja a követ, amely a szarvasból származik, aki gyorsasága ellenére nem vetél el, akkor maga a nő sem fog elvetélni a kemény fizikai munka során.

1. kép: A szarvas Placitus művének Angliában készített, 11. századi kódex miniatúráján. *Liber medicinae ex animalibus*, Oxford, Bodleian Library MS. Bodl. 130. f. 82r.

[3] *19. Ad idem, ne mulier abortiat. Lapis qui in vulva aut in ventriculo cervi invenitur, phylacterium est praegnanti et efficit ut partum perferat. Quod ratio collegit, velocissimum esse illud animal, nec tamen aborsum facere. Similis ratio esse potest, si officula, quae in vulva aut in corde cervi reperiuntur, secum habuerit, nam eundem effectum praestant.*

A továbbiakban – elemzésem alapját képező másik két kérdésre koncentrálva – hat állat példáján keresztül mutatom be megfigyeléseim eredményét. Bár e tanulmányban az egyszerűbb átláthatóság kedvéért csak hat állat kerül bemutatásra, a náluk megfigyelhető tendenciák azonban az összes többi állatnál is nyomon követhetők. Minthogy az egyetlen állat, akinél szó szerinti utalás van egy szimbólumra, az a szarvas, így tegyük először Artemisz szent állatát vizsgálat tárgyává.

Az istennőhöz kapcsolódik egy híres mitológiai történet, amely szerint Aktaiont szarvassá változtatta, akit a saját kutyái széttéptek (Ov. Met. 3. 138–252). A szarvassal apotropaikus hatásokat is társítottak, például a kígyók ellen. Plinius említi a szarvas és a kígyó közötti ellenséges viszonyt (Plin. NH 8. 118). Arisztotelész óta ismert, hogy a szarvas vonzódik a pásztorsíp hangjához, de ha a füle le van engedve, nem hall (Arist. Hist. an. 9, 5. 611b; Plin. NH 8. 114). A tanmesékben gyakran áldozatként jelenik meg, de okosság nem jellemzi, mivel rendszerint túljárnak az eszén (Aisop. 42, 45, 46, 47, 103; Phaedr. I, 12; II, 8).

Állat	Szimbólum	Betegség	Állati testrészek
Szarvas	gyorsaság, félénkség, áldozat, szelídség, bűnbánat, hízelgés, hallas, okosság, hosszú élet, üldözöttség, kölcsönös segítés csodaszarvas (VÍGH 2019: 328)	minden nedvesség, mozgó fog, fejfájás, sárgaság, hüvelyfolyás, bélféreg, kígyóűzés, hüvelyi panaszok, lépbajok, ótvar, szeplő elmulasztás, bőrhorzsolás, szerelmi serkentő, kígyómarás, hasmenés, elvetélés, könnyű teherbe esés, hascsikarás, fagydaganat, méhbajok, feldagadt ágyék, belső fájdalom (PLACITUS 1788: 3–8)	agancshamu, pénisz, bőr, nemiszerv, here, faggyú, szőr, kő a gyomorból, csont a hüvelyből vagy szívből, velő, térdkalács (PLACITUS 1788: 3–8)

A táblázat alapján először a betegségek és a szimbólumok kapcsolatát vizsgálom. A fentebb említett példából tudjuk, hogy a szarvas gyorsasága Placitusnál kapcsolatba hozható a terhességgel. Az író kétszer alkalmazza a szarvast a vetélés megelőzésére és egyszer a könnyű teherbeesésre. Azonban, ha a gyorsaságot a lábhoz kapcsoljuk, akkor nem találunk olyan betegséget, amely konkrétan összeköthető a lábakkal. A félénkség, az áldozat, a szelídség és a bűnbánat mind a lélekhez vagy a szívhez kapcsolható szimbólum, viszont a szarvas nincs alkalmazva mellkasi panaszokra, sőt még légúti betegségekre sem. A hízelgés egy, elsősorban a szájhoz köthető tevékenység és bár szájjal kapcsolatos betegségre nincs gyógyszer említve, a mozgó fogakra van. A halláshoz a fül köthető, de hallás problémákra sem alkalmazza Placitus a szarvast. Ha az okosságot vizsgáljuk, akkor látható, hogy van egy fejfájást elmulasztó gyógyszer. Ami pedig a hosszú életet, az üldözöttséget és a kölcsönös segítést illeti, nem találtam ezen szimbólumokhoz kapcsolható betegséget. Ezek után a szimbólumokat a felhasznált testrészek szemszögéből vizsgálom meg.

A szarvas esetében alapanyagként használatos az agancsa, amelynek az ókorban ugyan apotropaikus hatást tulajdonítottak, Placitusnál a legtöbb esetben inkább az agancsából készült hamu, a nemiszerve, a bőre, a zsírja, a szőre, a gyomrában található kő, a csont a szívéből vagy a hüvelyéből, a veleje és a térdkalácsa kapcsán kerül szóba. A szarvashoz kapcsolódó szimbólumokkal összevetve láthatjuk, hogy egyedül a térdkalács az, amelynek köze lehet a gyorsasághoz.

A második vizsgált állat, a mai is több szimbolikus jelentéssel összekapcsolt a nyúl (2. kép). Az ókorban a nyúlnak több fajtáját ismerték, beleértve a házinyulat és a havasinyulat (*lepus timidus*), akinek a hófehér szőrét a hóevésnek tulajdonították. Az üreginyulat a szaporasága és a termésben okozott károk miatt említették (Arist. Hist. an. 519a, 579b, 580a; Plin. NH 8. 217–220). A nyúl vadászata népszerű szórakozás volt, és a rómaiak házinyulakat tenyésztettek leporariumban. Aiszóposz meséiben a nyúl fürgesége és gyávasága volt a jellemző. Az ókori nézetek szerint a gyorsan futó állatok, mint a nyúl, gyávák (Artem. IV. 56).

Állat	Szimbólum	Betegség	Állati testrészek
Nyúl	szaporaság, bujaság, fürgeség, gyávaság, félénkség, feltámadás, (kutyák/vadászok elől menekülve), termékenység, magányosság, hallás, éberség, Venus attribútuma, védtelenség, ártatlanság (VÍGH 2019: 239)	éjszakai bevizelés, fogzás, szemfájdalom, fagydaganat, lábfeltörés, negyednapos váltóláz, epilepszia, nőgyógyászati fájdalom, hüvelyfolyás, szülés utáni fájdalom, vakság, szédülés, vesekő, vesebaj, hajhullás, pókcsípés, fogamzás, fülfájás, skorpió és kígyómarás, hasmenés, mell fájdalom, mirigydaganat, hascsikarás, kólika, foltok (PLACITUS 1788: 8–14)	agy, tüdő, szív, epe, vese, vér, bőr, gyomor, hüvely, here, boka, máj (PLACITUS 1788: 8–14)

Ha a szimbólumokat a betegségekre vetítjük rá, akkor látható, hogy a legtöbb szimbólumnak a nyúl esetében sem lehet betegséget társítani. Ez alól egyedül a hallás szimbólumaként a fülproblémákra való alkalmazás lehet kivétel: „19. Fülfájás ellen a nyúl alvadt vérét kell a fülbe csepegtetni" (PLACITUS 1788: 13).[4]

A termékenység például összeköthető a terhességgel, az ártatlanság pedig a gyerekekkel, azonban a huszonkét, nyúlból készíthető gyógyszer közül mindössze háromnak van köze a terhességhez és kettőnek a csecsemők problémáihoz. Az alábbiakban erre hozok két példát:

> 17. Hogy lányt foganjon. Vágjon le egy nőstény nyulat és a méhéből szivárgó, valamint az alvadt vérével is, kenje be a nemiszervét. (PLACITUS 1788: 12)[5]

> 2. Csecsemő fogzására. Ha a nyúl agyvelőt jó sűrűre megfőzve a gyerek fogára tesszük, akkor az fájdalom nélkül kinő és a korábban kinőt foga megerősödik. (PLACITUS 1788: 8)[6]

[4] *19. Ad auricularum dolorem. Leporis coagulum auriculae infunditur.*

[5] *17. Ut foeminam concipiat. Lepus incidatur et sanguis, qui a vulva funditur. Liniat sibi naturam de eo et etiam de coagulo eiusdem.*

[6] *2. Ad dentes infantium. Leporis cerebro bene decocto si dentes infantis subinde tangas, sine dolore crescunt et enati confirmantur.*

Venus attribútumaként áttételesen ugyan, de kapcsolható a szépséghez, így az arcon lévő sebek eltüntetése összefüggésbe hozható ezzel a szimbólummal: „26. Arcon lévő foltokra. Ha nyúl vérrel mossák meg az arcukat, az a foltokat hamarosan eltávolítja és megtisztítja" (PLACITUS 1788: 14).[7]

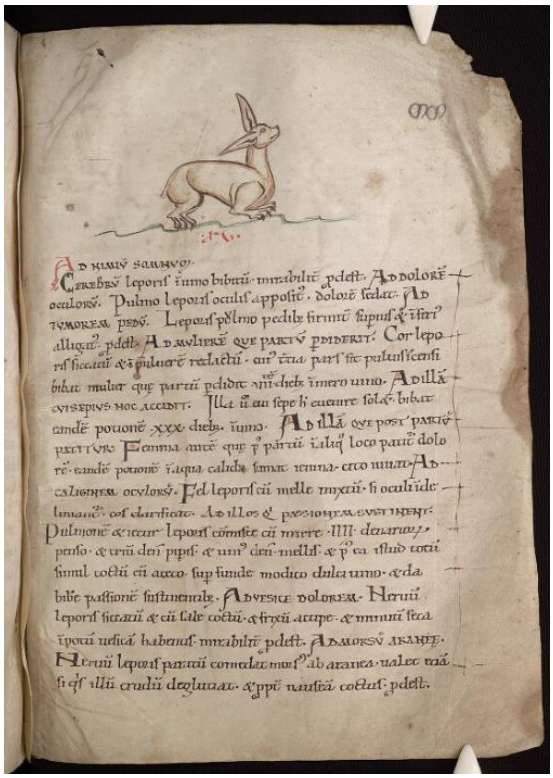

2. kép: A nyúl Placitus művének Angliában készített, 11. századi kódex miniatúráján. *Liber medicinae ex animalibus*, Oxford, Bodleian Library MS. Bodl. 130. f. 88r

A nyúl esetében az agyát, a tüdejét, a szívét, az epéjét, a veséjét, a vérét, a bőrét, a gyomrát, a nemiszervét, a bokáját és a máját használják gyógyszerként. A szív, mint az érzelmek központja talán kapcsolatba hozható a gyávasággal és a féltékenységgel, a nemiszerv használata pedig egyértelműen a termékenységhez köthető. Ezeken kívül azonban nem találunk kapcsolatot a testrészek és a szimbólumok között.

A harmadik állat, akinek – a magyar nyelvben – még a neve is egy asszociáció eredménye, a farkas (3. kép). A farkas évezredek óta jelen van a népek hiedelmeiben, gyakran baljós jelentéssel. A görög mitológiában Lükaón király és fiai farkassá változtatásának története a farkas-Zeusz kultusz eredetmítosza (Petron. 62. 13;

[7] *26. Ad lentiginem in facio. Leporis sanguis si eo faciem laveris, lentigines mox tollit et expurgat.*

Plin. NH 8. 81–82; Paus. 8. 2. 6.), és a vérfarkas képzetét is tükrözi. A vérfarkas alakváltó képessége a latin "*versipelles*" szóban gyökerezik. A farkasnak mágikus erőt tulajdonítottak (Theok. Id. 14. 22; Verg. Ecl. 9. 54.), szőrében varázserő rejlik (Hor. Sat. 1. 8. 42 skk.), farkának szőrzetében pedig szerelemelixír (Plin. NH 8. 34. 83).

3. kép: A farkas Placitus művének Angliában készített, 11. századi kódex miniatúráján. *Liber medicinae ex animalibus*, Oxford, Bodleian Library MS. Bodl. 130.

Az ókori hitvilágban az a hiedelem terjedt el, hogy aki előbb meglátja a farkast, mint a farkas őt, megnémul (Liv. 3. 80; Verg. Ecl. 9. 53–54; Plin. NH 8. 80; Etym. 12, 2, 24). Ebből ered a "*Lupus in fabula*" szólás. A rómaiak szerencsétlen előjelnek tartották a farkas megjelenését (Liv. 3. 29. 9; 21. 46. 2). Istenként csak Egyiptomban tisztelték (Hdt. 1. 88. 6–7). A görög pantheonban Apollónhoz kapcsolódott, a római kultúrában pedig Mars szent állata volt, aki a Rómát alapító ikreket, Romulust és Remust táplálta (Verg. Ecl. 3. 60; 8. 52; Hor. Carm. 1. 33. 7; Tib. 2. 1. 20).

A költészetben a farkas az erőszak szimbóluma, az epikus hasonlatokban pedig a vad harcosok metaforája (Hom. Il. 16. 156; Verg. Aen. 2. 355). Az etruszkoknál a halál

istenét ábrázolták farkasálarcban. A mesékben és szólásokban a farkas fenyegető, erőszakos karaktert szimbolizál (Aisop. 134. 157, 160, 187, 258, 261, 345). Aiszóposz meséiben a farkas a hitványság, igazságtalanság és kapzsiság jelképe, viselkedését pedig a mohóság és lustaság jellemzi (Ail. NA 4. 15).

Állat	Szimbólum	Betegség	Állati testrészek
Farkas	Apollón és Mars szent állata, Romulus és Remus nőstény farkasa, kitartás, ügyesség, hitványság, igazságtalanság, kapzsiság, mohóság, képmutatás, köpönyegforgatás, önbüntetés, falánkság, kegyetlen ember, ravaszság, rablás, csalárdság, erő, szabad élet (VÍGH 2019: 90)	látomás, altató, farkas támadás ellen, mindennapos lázroham, hályogos szem (PLACITUS 1788: 25–26)	hús, zsír, fej, farok, szem (PLACITUS 1788: 25–26)

A táblázatot megnézve láthatjuk, hogy szimbólumok és betegségek között nagyon nehéz párhuzamot találni. Egyedül talán a köpönyegforgatás és az embereket kínzó látomások között láthatunk valamilyen kapcsolatot.

> 1. Azoknak, akik időnként látomástól szenvednek. Ha fűszeres főtt farkashúst fogyasztanak, akkor a démonok vagy az árnyak, amik feltűnnek előttük, vagy amelyeket feltűnni vélnek, nem háborgathatják őket. (PLACITUS 1788: 25)[8]

Ugyanígy a felhasznált testrészek esetében sem egyszerű a helyzet, hiszen egyedül csak a fejet tudjuk összekapcsolni a ravaszsággal, bár a gyógyszer, amelyben az író használja az egy altató: „2. Altatónak. Ha farkasfejet teszünk a beteg párnájára, az elűzi az álmatlanságát" (PLACITUS 1788: 25).[9]

A negyedik vizsgált állat a kecske, aki több szempontból is fontos része volt az ókori ember életének. A kecske az emberrel élő egyik legősibb állat, aki viszonylagos

[8] *1. Ad eos, qui quandoque phantasma patiuntur. Lupi carnes conditas et decoctas qui ederit, a daemonibus seu ab umbris, quae per phantasmata apparent, vel apparere creduntur, non potest inquietari.*
[9] *2. Ad somnum. Caput lupi suppositum pulvinari aegrum dormire facit.*

önállóságát mindmáig megőrizte. A kecske és a birka az ókorban a legfontosabb haszonállat volt, a kecske- és birkapásztor alakja pedig a homéroszi epikus költészettől kezdve a bukolikus világon át mindvégig jelen van az antikvitás verbális és vizuális művészetében. A görög mitológiában és a vallási életben a bakkecske kapott szerepet, istenként és démonként egyaránt tisztelték.

A bakisten prototípusa, Pán, akit kecskelábbal, kecskeszarvval és -szakállal ábrázoltak, és az erdők vad isteneként, valamint a róla elnevezett pánsíp feltalálójaként tiszteltek. A görög panteonból Dionüszosz/Bakkhosz és Aphrodité kíséretében tűnik fel fallikus szimbólumként. A rómaiak olykor Faunusszal (Ov. Fast. 2, 268.), illetve Silvanusszal azonosították. A görögök Pánhoz kötötték a halfarkú kecske, a Bak csillagkép (lat. *Capricornus*) keletkezését is.

Állat	Szimbólum	Betegség	Állati testrészek
Kecske	Pán/Faunus/ Silvanus, Chimaira/ Chimaera, áldozati állat, életerő, termékenység, éleslátás, bujaság, ostobaság, békesség, hízelgés, rágalmazás (VÍGH 2019: 172)	szemfájdalom, farkasvakság, csillapíthatatlan vérzés, orrvérzés, torok problémák, szürkehályog, látásromlás, foltok, lepirulás, szeplők, fülzúgás, dobhártyaszakadás, látomások, epilepszia, hascsikarás, puffadás, ajakcserepesség, fogfájás, hasmenés, nemiszerv gennyesedése, orbánc, álomhozás, kígyómarás, kígyóűzés, korpa, hajhullás, vizelés, ájulás, hajvesztés, ágyékfájdalom, rühes körmök, fülfájás, rák, ficamok, daganatok, nedvek (PLACITUS 1788: 18–22; 43–52)	szarv, gané, tej, szőr, vér, fej, faggyú, vizelet, zápfog, boka, hús, méhlepény, pata, máj, epe, szív, egész kecske, agy, lép (PLACITUS 1788: 18–22; 43–52)

Homérosz Zeusz pajzsát aigisznak nevezi, amelynek etimológiája a 'kecske' jelentésű aixra vezethető vissza. Egy mítoszvariáns szerint a csecsemő Zeuszt az Amaltheia nevű kecske táplálta, az ő bőréből készült a főisten hatalmának szimbóluma, az ábrázolások alapján rojtos kecskebőr-mellkendőként képzelendő el az aigisz (lat. *aegis*).

A kecskének nevezetes megjelenése a görög mitológiában a Chimaira (lat. *Chimaera*). A lángokat okádó nőstény szörnynek három feje van: elöl oroszlán, a hátán középen kecske, a farka pedig kígyófejben végződik. Bellerophontész ölte meg. A kecske ókori megítélésével kapcsolatban Plinius a legjobb példa, aki eszesebbnek tartotta a juhféléknél (Plin. NH 8. 201). A kecskék, vadkecskék, bakok, gidák előfordulása Aiszóposz meséiben igazolja az állatok gyakoriságát az élet legkülönfélébb helyzeteiben.

A kecske szimbólumai közül a termékenységhez és az éleslátáshoz tudunk betegségeket társítani (4. kép). Azonban az éleslátással is csak akkor találunk összeköthető gyógyszert, ha minden a szemmel kapcsolatos problémát a látáshoz kapcsolunk és még ezzel a kitétellel is, az ötvenkét gyógyszer közül egyet alkalmaz a szerző a kecske vonatkozásában ilyen típusú problémára:

> 12. Szemfájdalomra és szemfoltokra. Friss kecskesajtot ráhelyezve minden fájdalmat és szemfoltot eltűntet, ugyanígy alkalmazva a fejfájást is elmulasztja. (PLACITUS 1788: 45)[10]

A termékenységgel összekapcsolható gyógyszer pedig pont egy a termékenységet csökkentő fogamzásgátló:

> 19. Azoknak, akiknek akaratlan és elvizesedett magfolyása van, hogy attól a nő véletlenül se foganjon meg. Ha kecsketejet mézzel isznak az eredmény látható lesz. (PLACITUS 1788: 46)[11]

[10] *12. Ad punctiones et dolores oculorum. Caseus caprinus recens impositus omnes dolores et punctiones oculorum sedat. Idem et capitis dolores sanat.*

[11] *19. Ad eos quibus semen fluit etiam non optantibus, et aquosum est, unde et plurimum efficitur ne mulieres ex talibus concipiant. Caprae lac cum melle potum remedium evidens est.*

4. kép: A kecske Placitus művének Angliában készített, 11. századi kódex miniatúráján. *Liber medicinae ex animalibus*, Oxford, Bodleian Library MS. Bodl. 130.

A testrészek tekintetében a kecskének, a szarvát, trágyáját, a tejét és az abból készült sajtot, a szőrét, a vérét, az egész fejet, a zsírját, a vizeletét, a zápfogát, a bokáját, a húsát, a méhlepényét és a patáját használják gyógyszerben. Ezen testrészek közül a termékenységre visszavezethető méhlepény kivételével, egyetlen egyet sem tudunk szimbólumokhoz kötni: „49. Méhlepény kihajtására. Ha a nő kecske méhlepényét issza borral, az a méhlepényt kihajtja" (PLACITUS 1788: 52).[12] Mivel a méhlepényt is csak ebben az egy esetben használja a szerző, nem állítható, hogy a szimbólumnak közvetlen kapcsolata lett volna a gyógyszerekkel.

A szárnyasok közül a tyúkot szeretném bemutatni. A kakas és a tyúk a Kr. e. 6. századtól kezdve vált ismertté a görögök körében, majd az 5. századtól a gazdaság és az étkezés szerves részévé vált (VÍGH 2019: 162). A kakas a virradat és a kedvezőtlen idő jelzése miatt volt népszerű, a harci kakasok küzdelme pedig kedvelt látványosság volt. A tyúk a gondoskodás és a caritas szimbólumaként jelent meg, különösen a csibéinek védelme és gondozása révén (VÍGH 2019: 162).

[12] *49. Ad secundas efficiendas. Caprae secunda ex vino pota mulierum secundas eiiciet.*

A középkori művészetben a kakas a rókaként vagy farkasként ábrázolt, püspöknek álcázott ördög által befolyásolt, tévútra vezetett lelkekre is utalhatott (VÍGH 2019: 162). A reneszánsz kori szimbolikában a tyúk és csibéi a termékenységet és a gondoskodást jelképezték, valamint az egészség szimbólumaként is megjelent Aszklépiosznak felajánlott baromfi okán (VÍGH 2019: 162). Emellett a tyúk a jó prédikátort is jelképezte, aki a hívőket gondoskodással gyűjti maga köré, hasonlóan ahhoz, ahogy a tyúk a csibéit (VÍGH 2019: 162).

Állat	Szimbólum	Betegség	Állati testrészek
Tyúk	védelmező egybegyűjtés, termékenység, gondoskodás, *caritas* (VÍGH 2019: 160)	szemfoltok, könnyek megállítása, alvás, szamárköhögés, viszketés, nehéz szülés, hasmenés, hüvelyfolyás, gyulladások, orbánc, szeplők, kenőcs, női nemi fájdalom, végbélnyílás, köhögés, gyomorégés, szomjúság csillapítás, vér köhögés, kék foltok, kelések, azoknak, akik nem bírják az ételt magukban tartani, szem körüli hólyag, nyakfájás, fagyduzzanat, skorpiómarás (PLACITUS 1788: 70–73)	tojás, zsír, láb, gané (PLACITUS 1788: 70–73)

A tyúk, ahogy a táblázatból is kitűnik, igen kevés szimbólummal rendelkezik, ennek ellenére Placitus huszonöt fajta gyógyszer elkészítésére használja fel. Ahogy a többi bemutatott állat esetében, úgy a tyúknál is megfigyelhető, hogy egyedül a *caritas*szal és a gondoskodással tudjuk összekötni a női betegségekre való alkalmazást, hiszen a nő mint anya a gondoskodás megtestesítője (5. kép).

9. Hüvelyfolyásra. Ha a tyúktojást egészben megégetik és borral keverve, arra a helyre kenik, az a folyást megállítja. Az összetört tojáshéj is megállítja, ha mirtuszolajjal keverve a nő a nemiszervére kenik fogamzásgátlóként. (Placitus 1788: 71)[13]

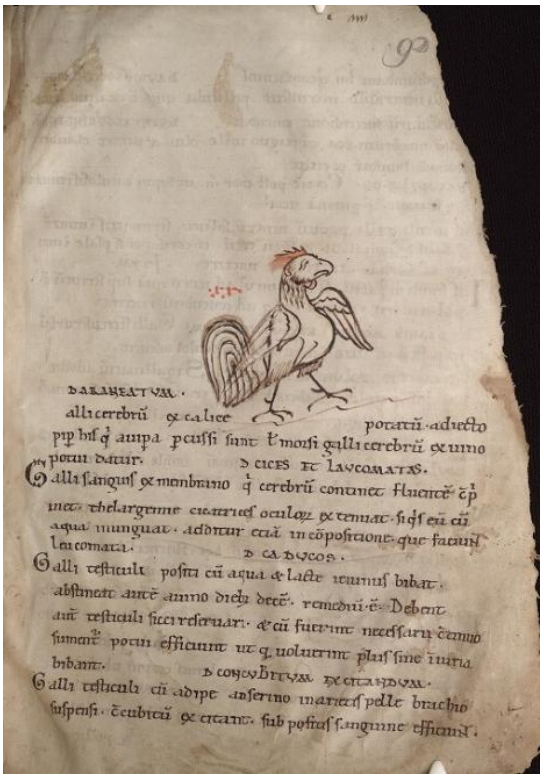

5. kép: A tyúk Placitus művének Angliában készített, 11. századi kódex miniatúráján. *Liber medicinae ex animalibus*, Oxford, Bodleian Library MS. Bodl. 130.

A felhasznált testrészek esetében, esetleg a lábát tudjuk a szimbolikus értelmezéssel kapcsolatba hozni, mivel a tyúk a lábán lévő karmait védekezésre és a csibéi védelmére is használja: „22. Nyakfájásra. A tyúklábát térnél levágod majd olajban és sóban megfőzöd az a nyak fájdalmát gyorsabban enyhíti" (PLACITUS 1788: 72).[14]

A tanulmányban bemutatásra kerülő utolsó állat a fecske. Az ókorban a fecske kedvelt madár volt, megjelenésének örültek, és csodálták fészeképítési gondosságát és fiókáinak tanítását (Plin. NH 10. 92–95). A görög mitológiában Téreusz, Prokné és Philoméla mítoszában jelenik meg, ahol három madár mitikus eredetét ismerhetjük meg (Catull. 53. 13; Hor. Epod. 2. 26; Prop. 4. 9. 10; Ov. Her. 15. 147 skk.; Ov. Met. 6. 412–674). A fecskét az istenekkel is összefüggésbe hozták, például Ízisz istennővel,

[13] *9. Ad profluvium mulieris. Gallinae ovum totum combures et vino miscebis, si loco illinieris, proderit multum et restringet. Ovi putamen continet, si cum oleo myrtino tritum et locis mulierum in pessi modum suppositum fuerit.*
[14] *22. Ad coli dolorem. Pedes gallinae a genibus excisos coctos si des ex sale et oleo, coli sedant dolores fortiter.*

aki fecskévé változott (Plut. De Is. et Os. 15). Aphrodité szent madara volt, hamvait amulettként vagy orvosságként használták torokbetegségek ellen.

A fecske a tavasz hírnöke volt, Görögországban a gyerekek március 1-én fecskedalokat énekeltek a tavasz eljöveteléről (Hor. Epist. I. 7. 13). Ailianosz szerint a fecske kedveli az ember társaságát (Ail. NA 1. 52). Énekét nem mindenki ítélte meg egyformán, Arisztophanész rekedtnek találta (Ar. Ran. 680), Vergilius fülsértőnek (Verg. G. 1. 377, 4. 307), Artemidórosz viszont kellemesen dalolónak (Artem. 4. 56).

Az ókori szerzők szerint a fecske a fecskefűvel képes meggyógyítani a látását (Plin. NH 8. 98 és 25. 89; Ail. NA 2. 3). Családszervezési képessége és fészkének pontossága a gondoskodás példája (Arist. Hist. an. 612b 21; Plin. NH 10. 33; Ail. NA 3. 24–25). A fecskének a jóslásban is szerepe volt, a házat elhagyó fecske rossz előjelnek számított (Ail. NA 10. 34). Az álmokban a hűséges feleséget jelképezte (Artem. 2. 71). Az állatmesékben okossága került előtérbe (Aisop. 24. 146), és a szerencsehozó madárként tartották számon, mivel a háztető alá fészkelt.

Állat	Szimbólum	Betegség	Állati testrészek
Fecske	Aphrodité szent madara, a tavasz hírnöke, gondoskodás, hűséges feleség, elmésség, remény, hajnali derengés, vándorlás, egyenlőség, fecsegés, építőművészet, haszontalan barát, nemes lélek, szabadság, egyszerűség, alázat, önzetlenség (VÍGH 2019: 95)	köhögés, torokfájás, nyelv és ajak sebek, ujjak gyógyítása, eskór, szemfájdalom, csipa, vakság (PLACITUS 1788: 75)	fióka, egész állat, toll, epe, vér (PLACITUS 1788: 75)

Az *Állatszimbólumtár*at tanulmányozva látjuk, hogy a fecske, Aphrodité szent madara, a tavasz hírnöke, a gondoskodás és a hűséges feleség jelképe, az elmésség, a remény, a hajnali derengés, a vándorlás, az egyenlőség és a fecsegés szimbóluma, de

ugyanígy jelképe az építőművészetnek, a haszontalan barátoknak, a szabadságnak, az egyszerűségnek, az alázatnak és az önzetlenségnek (VÍGH 2019: 95). Ezen szimbólumokat összevetve a betegségekkel és a testrészekkel láthatóvá válik, hogy semmilyen kapcsolat nem fedezhető fel.

Pontosan ez az oka, hogy ezt az állatot választottam utolsó példaként. A *De Medicamentis*ben lévő állatok közül ugyanis a legtöbb esetében egy, legfeljebb két szimbólummal lehet a gyógyszereket vagy a testrészeket párhuzamba hozni. Természetesen vannak állatok, akik esetében több szimbolikus jelentést találunk, és vannak, akik kapcsán a szimbolika egyáltalán nem jut érvényre. Azonban még az olyan állatok esetében is, akiknél több szimbólumhoz lehet kapcsolni gyógyszereket, nyilvánvaló, hogy gyógyszerek többsége az állatszimbolikához nem feltétlenül kapcsolható.

Asszociációk Sextus Placitusnál

A *De medicamentis ex animalibus libri* az előbbiekben vázolt vizsgálatát követően, érdemes megnézni a művet az egyes állatokhoz kapcsolható asszociációk fényében. Ugyanis, ahogy azt a tanulmány elején jeleztem, a szimbólumok asszociációkból születtek. Különösen fontos ez esetünkben, hiszen egyes állatokat illetően ezek a legtöbb ember által egyértelműnek vett asszociációk nem feltétlen fedik az állathoz kapcsolódó szimbólumokat.

Az asszociáció kérdését szem előtt tartva vegyük most górcső alá a korábban vizsgált hat állatot. A szarvasról az embernek először az agancsa jut eszébe. Placitus szerint a szarvasból huszonöt féle gyógyszert lehet készíteni, ezen huszonöt gyógyszerből tizenhárom esetében használ szarvasagancsot. A nyúl esetében az első, amire asszociálunk, az a nagy füle, amely a halláshoz kapcsolható, azonban – mint láttuk – ez az egyik szimbóluma is, és a fül jelen van a fülbántalmakra alkalmazott egyik gyógyszer formájában. Az amulettként használatos, szerencsét hozó nyúlláb is felsejlik előttünk, és megemlítendő, hogy Placitusnál a karkötőben használatos nyúlboka kerül elő, ebben az esetben természetesen nem szerencsehozásra, hanem gyógyításra.

A farkas az éjszakával és így az éleslátással is kapcsolatba hozható asszociáció, Placitus pedig kétféle szemproblémára is használja a farkast. Mivel az állattal szemben az emberben van egy eredendő félelem érzete, így nem csoda, hogy a szerző, a hasonlót, a hasonlóval elvét figyelembe véve, a farkas farkának a végét használja az élő példányok elűzésére. A kecske esetében két dolog jut a leggyakrabban az ember eszébe: a szarva és a teje, amelyből a sajt készül. Placitus, ahogy már említettem, a kecske testét felhasználva ötvenkét gyógyszert ír le. Ezekből kilenchez használ szarvat és tizenhéthez tejet vagy az abból készült sajtot. A tyúkhoz természetesen a tojás asszociálható, a *De medicamentis*t olvasva pedig jól látszik, hogy ez az asszociációs kapcsolat nyilvánvalóan már az ókorban is megvolt, hiszen a huszonöt gyógyszerből csak háromhoz nem használ tojást.

Ahogy a szimbólumok esetében, úgy most is a fecske kivételt képez, hiszen hozzá nem tartozik olyan bevett, általánosan elterjedt asszociáció, mint a farkashoz vagy a tyúkhoz, de olyan feltűnő testrésze sincs, mint az őznek vagy a kecskének. A fecske, több szimbolikus értelmezése ellenére, jobbára pusztán mint madár jut eszünkbe. Így a *De medicamentis ex animalibus libri*ben is a fecskéből készíthető hat gyógyszerből négyhez az egész madarat használja a szerző, és eltekint a mitológiából és általában már az ókorban is ismert szimbolikától.

Összegzés

Tanulmányom lezárásaként visszatérnék a korábban feltett kérdéseimhez. Először is alapvető kérdés, vannak-e egyáltalán utalások a műben állatszimbólumokra? Felfedezhető-e a szándék vagy tudatalatti asszociáció Placitusnál, hogy az orvoslási célt valamiképpen befolyásolta egy bizonyos állattal kapcsolatos szimbolikus értelmezés vagy konvenciókon alapuló általános megfigyelés. Ahogy bemutattam az összefoglaló táblázatokban is, a szimbólumok jelenléte teljes bizonyossággal nem állapítható meg, hiszen a szövegben található egyetlen utalás is inkább példaként van jelen, semmint szimbólumként.

A következő kérdés esetében, nevezetesen, hogy van-e kapcsolat az állatszimbólumok és a mű által említett betegségek között, az alábbi észrevételek hangsúlyozandók: van kapcsolat, de nem minden állat szimbolikus értelmezése vagy a rá vonatkozó asszociáció hozható feltétlenül kapcsolatba az említett betegségekkel. Valószínűbbnek tartom, hogy az egyezések a véletlen műve és nem tudatos szerzői döntések eredménye.

Végül az utolsó feltett kérdésre, hogy van-e kapcsolat az állatokból felhasznált testrészek és a szimbólumok között, az előbbi kérdéshez hasonló választ adhatunk. Ha az állatokhoz kapcsolható asszociációkat vesszük figyelembe, megállapítható, hogy – mint láttuk – egyes állatoknál jelen vannak, míg mások esetében nem állapítható meg közvetlen kapcsolat. Mindezeket összevetve, úgy vélem, hogy az állatszimbólumok és az állatokkal kapcsolatos asszociációk Sextus Placitus *De medicamentis ex animalibus librijé*ben nem kapnak közvetlenül főszerepet, csak annyira vannak jelen, amennyire ezek minden átlagos, állatokról szóló beszélgetésben előfordulhatnak. Más szóval az állatokkal kapcsolatos általános tudás lenyomataként jelennek, meg de tudatos orvoslási szándék vagy döntés nem mutatható ki.

Bibliográfia

AIL. *NA* – AILIANOSZ, *De natura animalium*
AISOP. – AISZÓPOSZ
AR. *Ran*. – ARISZTOPHANÉSZ, *Ranae* (Békák)
ARIST. *Hist. an*. – ARISZTOTELÉSZ, *Historia animalium*
ARTEM. – ARTEMIDÓROSZ, *Oneirokritika*
BOURDILLON, Michael F. C. 1989. Medicines and Symbols**.** *Zambezia*. XVI. évf. 1. sz.: 29–44.
CATULL. – CATULLUS
Etym. – Isidorus. *Etymologiae*: Isidoro di Siviglia, *Etimologie o Origini*, I–II., UTET, Torino, 2004.
FADEE, Elaheh. 2011. Symbols, metaphors and similes in literature: A case study of "Animal Farm". *Journal of English and Literature*. 2. évf. 2. sz.: 19–27.
HDT. – HÉRODOTOSZ, *A görög–perzsa háború*
HOM. *Il.* – HOMÉROSZ, *Íliász*
HOR. *Carm*. – HORATIUS, *Carmina* (Ódák)
HOR. *Epod*. – HORATIUS, *Epodi* (Epódoszok)
HOR. *Sat*. – HORATIUS, *Satirae* (Szatírák)

JONES, Ernest. 1918. The theory of symbolism. *British Journal of Psychology.* 9. évf. 2. sz.: 181–229.

KAPITÁNY Ágnes, KAPITÁNY Gábor. 2016. A szimbólumok és a szimbolizáció kérdései a kulturális antropológiában II. (Bachofentől Sperberig). *Antroport Lapozó* (2016 március): 1–44.

LIV. – LIVIUS, *A római nép története a város alapításától*

OV. *Fast*. – OVIDIUS, *Fasti* (Római naptár)

OV. *Her*. – OVIDIUS, *Heroides* (Hősnők levelei)

OV. *Met*. – OVIDIUS, *Metamorphoses* (Átváltozások)

PAUS. – PAUSZANIASZ

PETRON. *Sat*. – PETRONIUS, *Satyricon*

PHAEDR. – PHAEDRUS

PLACITUS, Sextus. 1788. De medicamentis ex animalibus liber. In: Ackermann, Johann Christian Gottlieb (szerk.). *Parabilium Medicamentorum Scriptores Antiqui: Sexti Placiti Papyriensis De medicamentis ex animalibus liber Lucii Apuleii De medicaminibus herbarum liber*. Nürnberg: 39–76.

PLIN. *NH* – PLINIUS (idősebb), *Naturalis historia* (Természetrajz)

PLUT. *De Is. et Os*. – PLUTARKHOSZ, *De Iside et Osiride* (Ízisz és Oszirisz)

PROP. – PROPERTIUS

SOTIROVA-KOHLI Milena, OPWIS, Klaus, ROESLER, Christian, SMITH, Steven M., ROSEN, David H., VAID, Jyotsna, DJONOV, Valentin. 2013. Symbol/Meaning Paired-Associate Recall: An "Archetypal Memory" Advantage? *Behavioral Sciences.* 3. évf. 4. sz.: 541–561.

TIB. – TIBULLUS

THEOK. *Id*. – THEOKRITOSZ, *Idillek*

VERG. *Aen*. – VERGILIUS, *Aeneis*

Verg. *Ec*l. – VERGILIUS, *Eclogák*

VERG. *G*. – VERGILIUS, *Georgica*

VÍGH Éva (szerk.). 2019. *Állatszimbólumtár*. Budapest, Balassi Kiadó.